

A FÖLDKÖZI-TENGER ÉS KÍNA KÖZÖTT

Komoróczy Géza

Egy régi kéziratom e részletét ajánlom a KONFUCIUS INTÉZETnek, amely tanszékünk két helyiségét (az előadótermet és a szemináriumi szobát) átvette, saját használatára modernizálta, és a SAMSUNGnak köszönetet mondó táblával jelölte meg.

Kínai követségek Nyugaton

A Közel-Kelet uralkodói közül II. Mithradatész párthus király volt az első, aki a világ két átellenes szélén elterülő országgal közvetlen kapcsolatba került. A párthusok – Elő-Ázsia / a nyugati világ (Róma) – és a Távol-Kelet / Kína érintkezésének a 2. századból van az első nyoma.ⁱ

NB: A kínai nevek átírása Magyarországon a sinológia körein kívül állók számára áttekinthetetlenül bonyolult és – *sit venia verbo* – zavaros. E lapokon úgy járok el, hogy először közlöm a magyar konvenció (1952, 1993, 1981) szerinti írásmódot (“népszerű átírás”), melyet Ligeti Lajos, Terjék József,¹ Csongor Barnabás, Ecsedy Ildikó és mások alakítottak ki; majd a magyar “tudományos átírás”-t, és esetleg még zárójelben a Kínában bevezetett latin betűs, úgynevezett *pinyin* átírást (mellőzve a diakritikus jeleket), amely átírás 1982 óta Kínában kötelezőnek számít, és időközben nemzetközileg is elterjedt (alább: P.); mellette pedig a korábban széles körben használt nemzetközi (szakirodalmi), angol átírást (Thomas Wade & Herbert Giles, 1892; alább: W.–G.), esetleg ennek valamelyik változatát is. Teljes egyöntetűséget, egyértelműséget azonban nem sikerült elérnem, és talán a megféleltetésekben is tévedtem.

Már a Csin (P.: Qin / W.–G.: Ch’in) dinasztia (221–207), a Han-dinasztia (i. e. 207 – i. sz. 220) közvetlen elődje igényt formált a nyugatról Kínával szomszédos – konkrétan: a Jade- vagy Jümen-kaputól (P.: Yumen Guan / Yumen Pass) vagy Tunhuangtól nyugatra eső – területekre (Hszijü, P.: Xiyu / W.–G.: Hsi-yü), Belső-, majd Közép-Ázsiára, hovatovább Kína részének tekintette őket, ez volt az ‘új határvidék’ (Hszincsiang / Szinkiang, P.: Xin Jiang / Xinjiang), másképp: Kelet- vagy Kínai Turkesztán. A Korai (Nyugati) Han-dinasztia (i. e. 207 – i. sz. 9) 7. császára, Vuti (P.: Wudi / W.–G.: Wu-ti) < *di / ti*, ‘császár’, vagy – a dinasztia nevével – Han Vuti (141–87) 139-ben nagy küldöttség élén a távoli Nyugatra küldte egyik főemberét, Csang Kien (P.: Zhang Qian / W.–G.: Chang Chi’en) (172–113) tábornokot.ⁱⁱ Azzal a feladattal bízta meg, hogy gyűjtsön részletes információkat a Kínával szomszédos “nyugati területek”-ről, Belső- vagy Déli Mongóliáról, keresse meg a *jüecsi* népcsoportot (a “nagy” jüecsik) és nyerje meg támogatásukat közös ellenségük, a hszüingnuk (hiungnu / hiung-nu, P.: *Xiongnu* / W.–G.: *Hsiung-nu*) ellen.

A jüecsiket a hszüingnuk 174-ben szállásterületük, Kanszu (P.: Gansu) tartomány északnyugati széléről kiszorították, s nyugatabbra húzódtak, a Balhas mellékfolyója, az Ili (P.: Yili) térségébe. Őket nevezik “nagy” jüecsiknek (*ta-jüecsi*). A hszüingnuk ezen támadása, a jüecsik elűzése indította el Belső-Ázsiában

¹ Főszerkesztő: Ligeti Lajos, szerkesztő: Terjék József, *Keleti nevek magyar helyesírása* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981). – A kötet kettejük nevén fut, hogy a különböző nyelvek névanyagát, így a terjedelmes kínait, kik szerkesztették, sehonnan nem tudjuk meg.

a következő mintegy nyolc évszázadon át megállíthatatlan nagy népvándorlási hullámokat. A jüecsik egy kisebb csoportja (a “kis” jüecsik, *sziao-jüecsi*) visszamaradt, és később Északkelet-Tibet völgyeibe húzódott.

A “kis” jüecsik, ismertebb görög nevükön a tokhárokⁱⁱⁱ szórványosan előkerülnek antik földrajzi szerzők² műveiben: gör. *Tokharoi* (sajátos antik hangtévesztéssel: *Focari*) vagy *Phrounoi* / *Phrynoi* / lat. *Phruni*, *ethnea barbara Szerón*, ‘barbár kínai néptörzsek’,³ azonosítani szokták őket a hunokkal is, a nagyobb népcsoporthoz csapva őket. Nyelvük a legrégebbi indo-európai nyelvek közé tartozik, jellegzetesen nyugati vonásokkal.

Vuti azt akarta volna elérni, hogy a jüecsik vele kössenek szövetséget. Ugyanis félő volt, hogy egy esetleges hsziungnu–jüecsi szövetség harapófogóba fogja Kínát, és elzárja a kapcsolatait észak–északnyugati irányban. Diplomáciai megbízatása mellett Csang Csiennek feladata volt az is, hogy lovakat vásároljon a hadsereg számára. Útikalauz- és tolmácsként egy Kanfu (P.: Ganfu / W.–G.: Kan-fu) nevű hsziungnu hadifoglyot adtak melléje.

A tábornok nem számolt azzal, hogy a hsziungnuk által ellenőrzött területen még onnan származó kísérelővel sem lesz könnyű áthaladnia. Katonáival, századmagával egyetemben a hsziungnuk fogságába esett, útját nem folytathatta. A hsziungnuk között élt, hsziungnu nőt vett feleségül, fia született, elnyerte a hsziungnu főemberek bizalmát. Rabságának körülményei rangjához méltók voltak. Végül, tíz év rabság után feleségével, fiával és útikalauzával együtt megszökött, s más úton, mint amelyen oda jutott: a Tarim-medencén és a Fergana-medencén át (P.: Dayuan / W.–G.: Ta-yüan) (Kirgizisztán és Üzbekisztán határvidéke) végül eljutott a jüecsik szállásterületére. Ott egy évig maradt, de a jüecsik fejedelmét nem sikerült meggyőznie a császár tervéről. Viszont Baktriában nagyjából sikerült megszereznie az eredeti megbízatásának megfelelő információkat. A hazatéréshez veszélytelenebb útnak vélte a Tarim-medence déli peremét, de a hsziungnuk ismét foglyul ejtették. Csak két év múlva, a hsziungnu vezér halálát követő zavaros körülmények között, tudott megszökni tőlük. Tizenhárom évnyi távollét után a száz fős csapatból egyedül ő, a családja és Kanfu érkeztek vissza Kínába (125). Vitt magával lovakat (a ferghánai ló különös megbecsülésben állt Kínában), “füvet”, hogy a magot elvetve az állatoknak megfelelő legelőt neveljenek, ez a “fü” volt a lucerna, valamint szőlőt. Vitték a szőlő nevét is: P.: *putao* / W.–G.: *p’u-t’ao* < gör. *botrüs*, ‘szőlő(fürt)’. Csang C sien beszámolt a császárnak arról, hogy Kínától nyugatra nagy, ritka terményekben és különböző értékes anyagokban gazdag országok találhatók, de katonailag nem erősek, viszont sokra tartják a kínai termékeket. Jelentését 122-ben zárta le. Ettől az időtől fogva elvben átjárható volt a Kanszu-folyosó kelet–nyugati irányban vagy fordítva.

A tábornok később megbízást kapott a császártól egy újabb nyugati utazásra is (117), ekkor ő maga a mai Kirgizisztánig jutott el, de néhány beosztottját előreküldte a még távolibb Nyugatra. Ő azonban visszatért Kínába (115), és a császár az ország legmagasabb méltóságai közé emelte (“nagy utazó” / “nagy követ”). Nem sokkal később elhunyt (114), nyugatra küldött emberei már halála

² Sztrabón, XI, 11,1 (C 516); Plinius, *Naturalis historia*, VI, 55. *

³ Dionüsziosz Periégétész, *Oikumenész periégésziész / Orbis descriptio*, in: *Geographi Graeci minores*, II (1861), p. 151, 752 skk. sor (a nevek számos variánsával).

után vitték el a császárnak az általuk összegyűjtött ismeretanyagot. Részletes adatokat többek között Ferghánáról, az Óxosz (Gui) jobb partjának térségéről (Trans-Oxania), Baktriáról és itt különösen a tokhárok lakta területekről, Tokhara-Tokharisztánról (Tahszia, P.: *Daxia* / W.-G.: *Ta-hsia* / *Ta-hszia*), illetve Szogdianáról (*Kang-kü* / P.: *Kangju* / W.-G.: *K'ang-chü*).^{iv} Közvetett forrásokból értékes adatokat az Indusról (*Shiji*) és Indiáról (*Sen-tu* / P.: *Shendu* / W.-G.: *Shen-tu*, 'szent föld' < Szind), amely országnak a "lakói elefántháton bocsátkoznak harcba"; a közép-ázsiai Nagy Pusztáról (P.: *Yancai*), mely a "parttalan nagy tó" (az Aral-tó) mellett terül el, s melynek "százezer íjász harcosa van"; Parthiáról (*An-hszü* / P.: *An-xi* / W.-G.: *An-hsi* < Arsak / Arsaka ~ Arszakész vagy Antiokheia ~ Antiochia Margiana); Hürkaniáról (P.: *Lixuan*); a még a Szeleukidák hatalmában maradt Mezopotámiáról (Tiaocsi, P.: *Diaozhi* / W.-G.: *T'iao-chih*).

Csang Csien Parthiáról: "(...) A nép a (szántó)földeken lakik, amelyeket művel, rizst és búzát termeszt. Szőlőből bort is készítenek. Fallal körülvett városaik vannak, a térségben több száz különböző méretű város. Az ország pénzeit ezüstből verik, és a király képmása van rajtuk. Ha a király meghal, a pénz értékét azonnal megváltoztatják, és új érméket bocsátanak ki, utódja arcképével. A lakosság a feljegyzéseit vízszintes bőr csíkokon vezeti. Tőlük nyugatra terül el Mezopotámia (Tiaocsi)." És Mezopotámiáról: "Tiaocsi a Nyugati tengerrel határos. Az országban nagy a hőség és páradús a levegő. A nép a földeket műveli, és rizst termeszt. Igen sokan vannak, és számos kis fejedelem uralkodik fölöttük. Ezeknek a fejedelmeknek a párthusok (An-hszü) uralkodói adnak parancsot, és mint alattvalóikat kezelik őket."⁴ A főváros nála, tévesen, Sou- *-ta-na / Szurasztána, amely név valójában Dél-Mezopotámiát jelenti: Szúrisztán (> Asszíria) / Bét Aramáje.

Kína szemét a távoli Elő-Ázsiára, a nagy karavánutakra Csang Csien viszontagságos útjai nyitották rá. Vuti császár birodalma e nyugati felderítő utak révén került kapcsolatba Parthiával, II. Mithradatész párthus király országával. Vuti császárnak szerepe volt abban, hogy Róma megismerte a selymet: a különleges kelméből adott a hszüngnuknak, s tőlük kaptak a párthusok is. Egy nemzedéken belül Kína és Parthia már diplomáciai kapcsolatban álltak egymással, és a kínai kereskedők szabadon átutazhattak a határtól nyugatra eső területeken.^v A térség elszigeteltségét a folyamatos közép-ázsiai népmozgalmak törték fel. Ezt követően, s majd különösen a Kései Han (vagy Keleti Han) dinasztia (25–220) alatt, a kereskedelmen túl is kialakult a tárgyak és eszmék cseréje Elő-Ázsiá, az Indus-völgy és Kína között, jelentősen meghosszabbítva az indiai kapcsolatok útvonalát.

Egymás tudomásul vétele nem volt szinkron: Róma több mint egy évszázaddal később vette csak észre, hogy nemcsak selyem van: a selyemnek van országa is. Nyugaton először a *Periplus maris Erythraeae* említi Kína nevét (*Thina*) (i. sz. 1. század második fele), a Han-dinasztia elődjének, a Kínát i. e. 221-ben egyesítő, rövid életű Csin (W.-G.: *Ts'in* / P.: *Qin*) dinasztiának neve nyomán.

⁴ A Wikipedia, s. v. "Zhang Qian" (ford. Burton Watson, 1992) nyomán (2016/03/01).

"Nyugati területek" a kínai forrásokban:			
	Pinyin	W.-G.	
Tacsin	A-li-san		Alexandria
	An-du		Antiokheia
	An-xi	An-hsi	Parthia
	A-tan		Áden
	Daqin	Ta-ch'in	a "nyugati" / (Kelet-) Római birodalom; Szíria
Tahszia	Daxia	Ta-hsia	Baktria / Tokhara / Tokharisztán
	Dayuan	Ta-yüan	Fergana
Tiaocsi	Diaozhi	Tiaozhi	a Tigris torkolatvidéke (Dél-Mezopotámia) / Szeleukidák, Szúsza
Poszi	Du-mi		
	Du-huo-luo		tokhárok
	Fróm / Purum		Rhómé / Róma
	Fu-lin		< gör. <i>polisz</i> (acc.), 'a Város', ti. Konstantinápoly / Bizánc
	Hedu		Volo(gésziasz)
	Ho-sziün		Khvázizm
	K'o-sza		kazárok
	Kangju	K'ang-chü	Szogdiana
	Li-kan		"a Nyugat" < Alexandria
	Lixuan		Hürkania
	Meng-ch'i	Meng-ch'ih	Makedónia
	Mulu		Merv
	Bosi		Perzsia
	Pu-dao		Baktria
	Rekem		Petra
	Shendu	Shen-tu	Szind / India
	Shiji		Indus
	Sibin		Szúsziana
	Sou-ri-ta-na		Szúrisztán / Dél-Mezopotámia / Szeleukidák, Szúsza
	T'ianzhu < ó-pr. Hinduka		Szindhu, ÉNy.-India
	Tu-mi	Tu-mi	Démétrisz (Baktria)
	Tu-que		türkök
	Xihai		a nyugati tenger
	Ze-san		Kharakéné

Kínai történetírók Parthiáról

Csang Csien értesüléseit fiatalabb kortársa, a királyi udvar levéltárosa, a "nagy asztrológus" és krónikás, Sze-ma Csien (P.: Sima Qian / W.-G.: Ssuma Ch'ien) (145/135–86), "a kínai Hérodotosz" rögzítette *Si csi* (P.: Shiji / W.-G.: Shih Ch'i, "Történeti feljegyzések") című könyvében, amely Kína történetét a mitologikus ősi Sárga Császár (*huang-ti*) vagy Sárga Isten (*huang-sen*) korától (27. század!?) Vuti császárig, i. e. 86-ig foglalja össze. A nyugati országokkal a könyv 123. fejezete foglalkozik.

A Kései (vagy Keleti) Han-dinasztia (25–220) alatt egy irattáros, könyvtáros, történetíró család több nemzedéke foglalkozott Kína és a “nyugati területek” kapcsolataival az i. e. 210 és i. sz. 25 közötti időkben. A *Si csi* folytatásául összeállított, *Han-su* (P.: Hanshu / W.-G.: Han-shu), “A Han (dinasztia) könyve” című történeti művet Pan Piao (P.: Ban Biao / W.-G.: Pan Piao) (3–54) tekintélyes politikus és történetíró kezdte írni, majd halála után ikerfiainak egyike folytatta, a költő Pan Ku (P.: Ban Gu / W.-G.: Pan Ku) (32–92), akit az udvarban az előző korszak, a Korai (Nyugati) Han-dinasztia iránti érdeklődése miatt több vád ért, le is tartóztatták, de végül megkapta a Han-dinasztia hivatalos történetírója állást és méltóságot. Időközben ikertestvére, Pan Csao (P.: Ban Chao / W.-G.: Pan Ch’ao) (32–102) tábornokként, az általa vezetett hadjáratok során újabb értesüléseket szerzett a “nyugati területek”-ről. Például, Khotánról (P.: Yutian / W.-G.: Yü-t’ien) feljegyezte, hogy amikor a helységbe megérkezett (i. sz. 73), az ottani samán az ő lovát akarta áldozathoz leölni. A krónikát az általa feljegyzett anyag figyelembe vételével fejezte be (i. sz. 90 k.) húguk, Pan Zsao (!) (P.: Ban Zhao / W.-G.: Pan Chao) (45–116), az első kínai női történetíró (96. fejezet).^{vi}

A Kései (Keleti) Han-dinasztia 4. császára, Han Ho-ti (P.: Hedi / W.-G.: Ho-ti) / Liu Csao (P.: Liu Zhao / Liu Chao) (89–105) alatt az imént említett Pan Csao tábornok több hadjáratot vezetett északra a hsziungnuk ellen és nyugatabbra, a Tarim-medencébe. Hadseregében Kászárból, Khotánból, Szogdianából származó zsoldosok is szolgáltak. Hadjáratainak célja a “nyugati területek” és a kereskedelmi útvonal (a selyemút) forgalma feletti ellenőrzés megszilárdítása volt.

Pan Csao tábornok, “a nyugati területek oltalmazója”, megbízta egyik főtisztjét, hogy derítse fel, mi van a távolibb Nyugaton. Ez a követ, vagy inkább felderítő, Kan Jing (P.: Gan Ying / W.-G.: Kan Ying) i. sz. 97-ben elérte *Tiaocsi-t*, Mezopotámiát, közelebről, a Tigrist (amelynek nevét a kínaiak átvették és országnévként használták), illetve a folyam torkolatvidékét és a Cö-szan (P.: Ze-san / W.-G.: Tse-san) nevezetű országot, amelyet Kharakéné- / Meszénével azonosíthatunk, járt *An-hszi-ban* (An-si, P.: Anxi / W.-G.: An-hsi), a pártusok országában, és annak szélén, a Nagy vagy Nyugati tengernél (Perzsa-öböl). “A korábbi nemzedékekből – mondja Kan Jing – senki nem jutott el ezekre a földekre.” Az ország forró és párás, a földeken rizst termesztenek, a madarak tojása olyan nagy, mint egy csésze. Lakossága igen nagy, és kiskirályok vagy törzsfőnökök hatalma alatt állnak. Onnan néhány száz nap járóföldre el lehet jutni oda, ahol a Nap lenyugszik. Stb. A követ vagy felderítő a Perzsa-öböltől tengeri úton akart továbbmenni, el egészen Rómaig. Ebben az időben már jelentős kereskedelmi hajózás folyt a Perzsa-öbölben és az Arab-tenger – Indiai-óceán vizein. A hajósok, akikkel Kan Jing Kharakénében, a Perzsa-öböl kikötőjében találkozhatott, óvták őt a tengeri út nehézségeitől. Azt mondták neki: jó széllel három hónapig, kedvezőtlen szélben két évig is eltarthat, amíg eléri Tacsin (P.: Daqin / W.-G.: Ta Ch’in), azaz “Róma” kikötőjét, bármit értettek is ezen a néven – egyébként nyilván Róma keleti, elő-ázsiai provinciáit, amelyeket tengeri úton valóban nem lett volna könnyű elérni, bár a monszun mellett a Vörös-tengeri kikötőkhöz is csak akkor tartana két évig az út, ha rossz időpontban indulnának el a Perzsa-öbölből. Mindezt hallván, Kan Jing lemondott arról, hogy folytassa az utat. Arra, hogy szárazföldi úton menjen “Rómá”-ba, nem gondolt. A távolságokra vonatkozó adatok, amelyeket kapott, eltúlzottak voltak; a pártusok talán szándékosan félrevezető adatokat közöltek vele: nehogy a saját kereskedelmi

érdekeiket veszélyeztessék. Akárhogyan is, Kan Jing utazása után a kínaiak már ismerték a selyemút keleti szakaszának különböző útvonalait. A Kan Jing által megszerzett információkat Pan Csao irattárában helyezték el. Így a tábornok személyes tapasztalatai és Kan Jing adatai bekerültek a *Hou Hansu* (P.: Hou Hanshu / W.-G.: Hou Han-shu), "A Kései Han (dinasztia) könyve" című munkába (118. fejezet), amelynek anyaga a dinasztia történetének két évszázadát (ca. 25–220) öleli fel, és amelyet Fan Je (P.: Fan Ye / W.-G.: Fan Yeh) (398–445) szerkesztett meg.⁵ A könyv végleges változata az i. sz. 11. századból való.

Az i. sz. 1. század végén Kharakéné, a Perzsa-öböl nagy forgalmú kikötővárosa II. Pakórosz párthus király fennhatóság alatt állt, kormányzó igazgatta. Kínában a szórványos értesülések és alkalmi kapcsolatok hatására lassan kialakult az az elképzelés, hogy a világ túlsó végén, Nyugaton egy hasonló birodalom található, Kína valódi párja, a másik Nagy-"Kína", Tacsin (P.: *Daqin* / W.-G.: *Ta Ch'in*), amit a kifejezés jelent.

Érintkezés a Nyugat és Kína között:

i. e.	
139–125	Csang Csien / Zhang Qian első utazása Nyugaton (An-hszi)
117–115	Csang Csien második utazása Nyugaton
i. sz.	
87	Párthus követség Kínában
94	Párthus követség Kínában
97	Kan Jing / Gan Ying felderítő útja Nyugaton (Kharakéné)
100	A távoli Nyugat két országából küldöttség érkezik Kínába
101	Kan Jing: párthus követség Kínában
2. sz. közepe	Maes Titianus szíriai kereskedő keleti útja
148	An Shigao (P.) buddhista szerzetes térítő útja a párthusok országából Kínában (Lojang)
161–164	Andun / "Antoninus" császár követsége Kínában
181	An Xuan kereskedő a párthusok országából csatlakozik An Si-kaó szerzeteshez
200–220	Baktriából, Szogdianából, ÉNy.-Indiából menekültek érkeznek Kínába
226	A Római birodalom keleti területeiről Indián át követség érkezik Kínába
258	Rómából (Tacsin) követség érkezik Kínába
455	Po-szuból (Perzsia, Szászánida dinasztia), Kászáron át, követség érkezik Kínába, ajándékokkal ("adót hoztak")
461	Perzsa követség érkezik Kínába, ajándékokkal
466	Perzsa követség érkezik Kínába, ajándékokkal
468	Perzsa követség érkezik Kínába, ajándékokkal
476	Perzsa követség érkezik Kínába, ajándékokkal
507	Po-szuból (Perzsia, Szászánida dinasztia), Kászáron át, követség érkezik Kínába, ajándékokkal
517	Po-szuból (Perzsia, Szászánida dinasztia), Kászáron át, követség érkezik Kínába, ajándékokkal

⁵ Magyarul: "Kínai forrás a római birodalomról" (Részlet), in: ÓKTCh., no. X/10 (ford. Tőkei Ferenc).

518	I. Kavádh király követséget küld Kínába, Kao-csangan át, a császárnak, ajándékokkal
518/519	Buddhista szerzetesek Kínából a Nyugati országokba mennek szent könyvekért, érintik Po-szut is
521	ua.
522	ua.
533	ua.
535	ua.
547	ua. (perzsa követség borostyánt hoz ajándékol a Liang dinasztia császárának)
553	Buddhista szerzetesek útja
555	Buddhista szerzetesek útja
a. 578	I. Khuszrau Anósrván udvarába kínai követség érkezik
ca. 615	II. Khuszrau Aparvéz udvarába kínai követség érkezik, ezt perzsa követség kíséri vissza; ajándékok
638	III. Jazdagerd követsége Kínában
...	

Selyem és acél

Vergilius lassú kézzel simogatja
a selymet mit a Sárga Császár
birodalmából hoztak a hajók és karavánok.
(Jorge Luis Borges, *Himnusz*, 1981, ford.
Somlyó György)

A selyemhernyó (*Bombyx mori*) galambtojás nagyságú gubója egyenként mintegy 3–4 000 m hosszú vékony szálat tartalmaz, ebből 900 méternyi használható feldolgozásra.

Magával a kínai selyemmel (gör. *szérikon néma*, ‘selyemfonal’ / *szérikon üpszasza* / *szérikon metaxa* / *szér*, lat. *serica*, vö. aram. *szíra* stb.), amely a legfinomabb kelmének számított, és igen keresett luxuscikk volt, már régóta ismerős volt Elő-Ázsia. Kisebb alkalmi szállítmányok, többnyire feldolgozott áru formájában, közvetítők útján rendszeresen eljutottak a királyi udvarokba, és nagy kincsnek számítottak. A már korábban is használt gör. *Széresz* / *Serae*, ‘selyem-országbeliek’ / ‘kínaiak’ elnevezés⁶ és a ‘selyem’ egyaránt a selymet jelentő kínai szó (**szjeg* / P.: *si*) közvetett átvétele, s nem a közvetlen érintkezés bizonyítéka.

Tiberius császár alatt a senatus megtiltotta (i. sz. 16), hogy férfiak selyem ruhát viseljenek.⁷ A tilalmat, persze, nem igen tartották be. A 3. század középső harmadában, Aurelianus császár alatt, Rómában egy font selyemért egy font aranyat adtak.⁸ A selyem mellett különleges kínai luxusárunak számított az acél is (*ferrum sericum*, ‘kínai vas’).^{vii}

Valamikor i. sz. 100 k. egy szíriai kereskedő, bizonyos Maész / Maes Titianus, pártus kereskedőkkel elindult Keletre a selyem nyomában,⁹ de csak az ország

⁶ Ptolemaiosz, VI, 16 (*Szérikész theszisz*); VII, 3 (*Szinón theszisz*); VIII, 27 (*Szina*); Horatius, *Carm.* I, 29,9; Propertius, IV, 8,23 stb.

⁷ Tacitus, *Annales*, II, 33; Dio Cassius, LVII, 15.

⁸ *Historia Augusta*: “Az isteni Aurelianus”, 45.

⁹ Ptolemaiosz, I, 11,6.

peremét érte el, a nevezetes Kő Tornyt (Tashkurgan / Taj Qurghan), a Pamirban, a kínai–afghán határ térségében, a Vakhán korridor keleti végénél, Hszincsiang / Szinkiang (P.: Xin Jiang) Ujgur Autonom Régió (*Xinjiang Uygur Autonomous Region of the People's Republic of China*) délnyugati csücskében, a *Taxkorgan* [tádzsik] *Autonomous County*, Káshgár prefekturában. Itt Pan Csao tábornok feltartóztatta őket, de a kereskedőket elvitte a fővárosba, Lojangba (P.: Luoyang, Honan tartomány, P.: Henan); Maész mint párthus lépett fel, nem pedig mint római; a császárnak feldolgozott kínai selyem kelméket ajándékoztak, ők maguk nyers selymet kaptak ajándékba; bámulták, milyen gazdag az udvar selyemben, vasban. Az út oda-vissza összesen két évbe telt. Tashkurgan a legtávolabbi pont, ahová Keleten a közel-keleti térségből eljutottak, elérték a Han-dinasztia nyugati határszélét.

A párthus korban új fejlemény volt, hogy a kapcsolatok rendszeressé és szervezetté váltak, részben azért, mert maga Kína is, mint Kan Jing felderítő útja mutatja, érdeklődni kezdett a Nyugat, közelebből: a nyugati lehetőségek iránt, részben pedig azért, mert a párthusok határai mögött kibontakozott a nagy felvevő piac: Róma. Az i. sz. 2. század elején már feltűnt Rómában, mint nagy ritkaság, a selyeming. A *Historia Augusta* szerint Elagabalus cászár (218–222) volt az első, aki “tisztá selyem ruhákat viselt; előtte is hordtak már selyemruhát, de csak olyat, amelyet selyem és len vagy gyapot keverékéből szőttek”.¹⁰ A kereskedők nem hagyták, hogy a háborúk megzavarják jól jövedelmező üzletüket. A monszun széljárást is kihasználták. Kínai feljegyzések szerint i. sz. 166-ban *An-tun* (P.: Andun; az időpont szerint: Marcus Aurelius császár, Antoninus dinasztia) követsége kereste fel Kínát. Tengeri úton érkeztek, orrszarvú-tülköt, teknőspáncélt, elefántcsontot vittek magukkal – igazi presztizs-egzotikumokat. Huan császár (P.: Huan Di / Liu Zhi / W.–G.: Huan-ti) (146–167) a Kései (Keleti) Han-dinasztia fővárosában, Lojangban fogadta őket. Róma ebben az időben érte el a párthus hadjárat főbb céljait, bár a mezopotámiai hadszíntéren a császár nem, csak társ-császára, fogadott testvére, Lucius Verus (Commodus) (161–169), és Avidius Cassius tábornok voltak jelen. A Kínába küldött követségnek bizonyára felderítési feladata is volt, az útvonal. Mindenesetre, az i. sz. 2. század második felétől kezdve Róma (Tacsin) kereskedői már időről időre megfordultak hajóikkal a dél-kínai Kanton / Canton (P.: Guangzhou) kikötőjében.

Egyéb ismeretek is eljutottak Kínáról Rómába. Kelszosz az i. sz. 2. században a keresztények ellen írt, *Igaz szó* című polemikus iratában istenteleneknek (*atheoi*) mondja a *széresz*-eket.¹¹ Az edesszai Bardeszanész nem sokkal később csodálattal említi a kínaiak törvénytiszteletét. Mindkét utalás Konfucius tanításait értékelte a maga módján.

A selyem útja

A selyem szárazföldi úton vagy tengeri kereskedők hajóin jutott el az elő-ázsiai kereskedőkhöz és tovább, Bizáncba, Rómába. Kína és a Nyugat érintkezésének színtere Irán és Belső-Ázsia lett. A nyugat-keleti kereskedelem nagy útvonalai, amelyek a Földközi-tenger keleti partvidékét Ázsiával: Iránnal, Indiával, Közép-Ázsiával, Kínával összekötötték, Mezopotámia északi térségein át vezettek.

¹⁰ *Historia Augusta*: “Antoninus Heliogabalus”, 26.

¹¹ Apud: Euszebiosz, *Kelszosz ellen*, VII, 62*.

Párthus, szogd, zsidó kereskedők Nyugatról, kínai katonák, hivatalnokok, kereskedők Kelet felől járták ki Belső-Ázsiában az útvonalakat, amelyeken a felek a – lényegében mindig – lánckereskedelmet és a kereskedelmi diplomáciát (ajándék) évezredek óta folytatták. A hatóságok mindkét oldalon törekedtek közvetve vagy közvetlenül is felderíteni ezeket a kapcsolatokat, s lehetőleg ellenőrzésük alá vonni őket. II. Mithradatész párthus király helyzetét a közel-keleti világban valójában az határozta meg, hogy uralkodása idején a szárazföldi selyemút Parthia ellenőrzése alá került.

A selyemúton (*via serica* / *Seidenstraße* / *silk road*) mérhetetlen gazdagság áramlott Nyugatra.^{viii} A *Seidenstraße* elnevezést Ferdinand Freiherr von Richthofen (1833–1905) német geográfus használta először (1877), többes számban (*Seidenstrassen*), érzékeltetve, hogy nem egyetlen útról, hanem útvonalak hálózatáról van szó. A középkorban az útvonalak nyugati szakasza egybeesett a Nagy khoraszáni úttal.

A karavánok rendszerint csak egy-egy szakaszát tették meg a hosszú, viszontagságos útnak. Mindegyik útvonalon kialakultak az átrakodó állomások, kisebb-nagyobb állandó települések, amelyeket a karaván-kereskedelem tartott el. A sivatagban a teherhordó állat a teve volt, a hó borította hegyi terepen a jak, a karavánok vezetői többnyire lóháton utaztak, és a szállításhoz, ahol lehetett, öszvéreket, szamarakat, esetleg egyszerű szekereket is igénybe vettek. Azok a feljegyzések, amelyeket utazók, tudós kutatók a 19–20. században készítettek, a svéd Sven Hedin (1865–1952; útjai: 1896 és 1934), aki utóbb, dicsősége teljében, erősen szimpatizált a nemzetiszocialistákkal, vagy Stein Aurél, az ő idejünkben több évezred óta szinte még változatlan körülményeket örökítettek meg.

A távolsági kereskedelem legnagyobb nehézsége, mint maga a kifejezés jelzi, a távolság volt. Egy Bizánc–Kína–Bizánc forduló körülbelül két évet vett (volna) igénybe, erre kevesen és nem sokszor vállalkoztak. Gondoljunk a nagy középkori utazókra, a tudelai Benjámint, Ibn Battútát, Marco Polót, igaz, nekik más volt a céljuk, és időztek is, de ezek csak egy – életre szóló – utazások voltak, hosszú tartózkodásokkal útközben és a célállomáson.

Kevés közvetlen adatunk van arra nézve, hogy konkrétan kik voltak azok, akik a szállítást Kelet és Nyugat között végezték. Biztos, hogy a karaván-kereskedelmet láncolatként kell elképzelnünk: az útvonal, mint később is, több zónára tagolódott, és ezeken a zónákon belül is több párhuzamos útvonal volt használatban.^{ix} A Földközi-tenger partvidéke és Mezopotámia, talán a Tigris vonala, volt a nyugati zóna. A palmyrai kereskedők, akik egy időben a legfürgébbek voltak, valószínűleg csak ezen a zónán belül tevékenykedtek. Elszigetelt kivételnek látszik, de még így is szenzáció számba megy, hogy Közép-Ázsiában, a Merv oázisban (Margiana), két palmyrai kereskedő sírköve került elő.^x Mások látták el a szállítást Irán területén, és megint mások ettől keletebbre. A Perzsa-öböl hajózása a déliek kezében volt. A váltópontokon alakultak ki a nagy kereskedő- vagy átrakodó állomások, ezek, a forgalom érdekében, az adott polgári hatalom részéről rendszerint bizonyos védeltséget élveztek.

A selyemút legfontosabb útvonalait végigjárhatjuk akár keleti, akár nyugati irányból; itt Nyugatról indulunk. Az Amu Darja túlsó partján, az egykori Nyugat-vagy Orosz-Turkesztánon át vezető útvonalat Meshed (ÉNy.-Irán) – Merv (Türkmenisztán) – Bukhara (Üzbekisztán) – Szamarkand, illetve Pendzsikent ('ötváros'), Szogdiana (Tádzsikisztán) – Kokand (Üzbekisztán) – Ferghána –

Andizsán jelölik ki. Ez kitérő útvonalnak is nevezhető, de bekapcsolja Közép-Ázsiát a nagy Ny.–K. úthálózatba. Afgánisztánból az Amu Darja legfontosabb átkelőhelye D.–É. irányban ősi idők óta a mai Hairatan (Balkh tartomány) – Termez (Üzbekisztán) határátkelő, innen is ősi kereskedelmi utak vezetnek az említett helyekre.

Nyugat felől a Nagy khoraszáni úton korábban már eljutottunk Herátig (Afgánisztán). Innen északkeleti irányban Balkh és az Amu Darja jobb partja, keleti irányban Kábul felé vezet az út. Kábulból a Haibár-hágón (Khyber Pass) át Pákisztánba érünk. Ez a karavánút, illetve különböző ágai, a Pamiront át vezetnek a Tarim-medence felé. Északon a Pamir, délen a Kis-Pamir között, 4–5000 m magas hegycsúcsok alatt egy igen nehezen járható útvonal visz el a kínai határhoz. Ez a csaknem 300 km hosszú, keskeny Vakhán- (Wakhan-)korridor. Az útvonal Afgánisztánból (Baktria): ... – Mazar-i Sharif (Balkh tartomány) – Kunduz – Ishkashim, a korridor bejárata afgán oldalon (3 037 m) – Vakhán- – Vakhdsir- / Wakhjir-hágó (4 923 m) – afgán–kínai határ – Kászgár / Kashgar (P.: Kashi). Ebben a völgyben találjuk az Óxosz / Oksu / Aksu / Amu Darja forrásvidékét. Egyik eredője, a Dzsihun (Jihun), magában a völgyben már Vakháb a neve, majd lentebb felveszi a Vakhshábót. A Vakhán-szoros térségében ered az Áb-i Pandzs is, és Bádashánban, közvetlenül az afgán–tádzsik határnál ömlik össze az Amu Darjával. – Ezt az utat járta Marco Polo, Rawlinson, Stein Aurél.

A Vakhán-hágó a hóviszonyok miatt évente legalább öt hónapon át zárva van. Ez a különlegesen fontos út az 1970-es évek végén gyakorlatilag járhatatlanná vált: vagy a szovjet megszálló csapatok tartották tűz alatt, vagy az afgán felkelő, ellenálló csapatok (*mudzsáheddin*). A Szovjetunió kivonulása óta – a *tálib* (arb. > *pastu*, ‘tanuló’, ti. a Qur’ánt tanulmányozó) rezsim idején – azonban a helyzet csak tovább romlott, és a tálibán uralom megdöntése (2001) óta sem javult egyelőre. Kínai oldalon csaknem érinti a kínai–afgán határátkelőt a Karakorum Highway.

Az Áb-i Pandzs (Pyandzh / Pyandj) jobb partján fekszik, Afgánisztánban, Ai-Khanoum, feltehetően az egykori *Alexandria Oxiana*, egy leletekben szokatlanul gazdag hellénisztikus (görög-baktriai) város, amelyet 1964–1978-ban egy francia régészeti expedíció, Paul Bernard (1929–2015) tárt fel. A helységet 145-ben a szakák elpusztították, és azóta maradványai érintetlenül hevertek a sivatagi homok alatt.

A selyemút Kászgárnál éri el a Tarim-medencét, vagy ahogy régebben nevezték: Kelet- vagy Kínai-Turkesztánnak a Sien-San és a Kunlun-San közé eső részét, a mai Hszincsiang tartomány déli térségét (Dél-Xinjiang).

A Tarim-medence (P.: Talimu / W.–G.: Ta-li-mu), a Hszincsiang Ujgur Autonóm Régióban, Ny.–K.-i irányban másfél ezer kilométernyi kiterjedésű, É.-D.-i irányban ca. 500 km. A Pamir felől északon a Tien-San, délen a jáde- (jadeit) lelőhelyeiről híres Kunlun-San veszi körül. A magas, helyenként a 7 000 méter fölé emelkedő hegyekből számos folyó, patak szakad le a medencébe, és ezek aminden csapadék nélküli felföldön kis oázisokban lehetővé tesznek némi földművelést, illetve nomadizációt, de mindegyikük elvész a sivatagi homokban. A legnagyobb vízmeder, a Tarim a medence keleti peremén, 730 m tengerszint feletti magasságban, az egykori nagy Lop Nor / Lop-tó / (< mongol *nor*, ‘tó’; P.: Luo bu po zhen / W.–G.: Lo-pu Po), Hszincsiang Ujgur Autonóm Régióban, mára teljesen kiszáradt, só-üledékes maradvány, szikes mocsár. (Mellékfolyója, a Kum-darja, utoljára 1921-ben töltötte fel részlegesen, azóta száraz maga is.) Ma ez Kína

nukleáris kísérleti állomása. A medence nagyobb részét a Taklamakán sivatag (P.: Takelamagan) foglalja el, nagyjából futóhomok, 20 méternyi magas vagy még nagyobb homok-hullámokkal. Az utazónak, akármelyik útvonalat választja, az út során roppant nehézségekkel kell megküzdenie, utak tulajdonképpen csak a sivatag két peremén vezetnek. Stein Aurél: "Ez a földkerekség legrettentőbb futóhomok-sivataga. (...) Az állandó letelepülés lehetősége a hegyek és a sivatag között húzódó gyér oázisok szalagjára korlátozódik." A karavánok számára éppen ebben áll a Tarim-medencén való áthaladás nehézsége. Azóta Kína a régi nyomokon modern nagyvárosokat épített, légi összeköttetéssel, elkészült a Karakorum Highway; Ürümcsit és Lanzasut nagysebességű vasút köti össze, érintve Jüment és Turpant (Turfán); Kászgárt és Khotant, Kászgárt és Turpant vasút stb.; ezek voltak a selyemútnak is az útvonalai.

Kászgár (hivatalos nevén: P.: Kashi / W.-G.: K'a-shih, ujjur Kaxgar), Xinjiang Ujjur Autonom Régióban, ma Kína legnyugatibb városa. A Han-kori szövegekben Sule (P.: Shu-le) a neve, Ptolemaiosznál: Kaszi, későbbi latinizált formában: Cascar. Löss talajú oázis a Tarim-medence északnyugati szélén, 1 200–1300 m magasságban. Kászgárnál ágaznak el a Tien-San és a Kunlun-San lábánál kelet felé vezető utak.

A medence északi szegélyén, a Tien-San és a medence, illetve a Taklamakán között vezető úton (északi selyemút, a karavánok nyári útja) keleti irányban a főbb állomások, a Mongol Autonom Prefekturában: Akszu (tör. 'fehér víz'; P.: Akesu), más névvel: P.: Bolujia / W.-G.: Po-lu-chia, amely város térségének északi része oázis, déli része belelóg a Taklamakánba – Kucsá (tör. Kuça / Kucha; P.: Kuqa / Qiuci), a Han-dinasztia alatt az egész térség legnagyobb városa; s innen egyenesen (ÉK.) tovább Hami felé egy útelágazásból, a sivatagban, Turfán (Turpan). Kucsától egy út D.-DK.-re is elhajlik, s Korla- / Kurlát (P.: Kuerle) érintve Csarklikba (Qarkilik (Ruoqiang), majd onnan Tunhuangba érkezik.

A Vaskapu-szoros (P.: Tiemen Guan / Iron Gate Pass / ném. Eisentorpass / türk Timir-kapig) 1 090 m magasságban, a Tien-Sanon át összeköttetést teremt a Tarim-medence és északi irányban Ürümcsi (Ürümqi, orját-mongol 'csodás legelő'), a Hszincsiang Ujjur Autonom Régió fővárosa, és Dzsungária sztyeppéi (Junggar, P.: Zhungaer; É.-Hszincsiang, Kazahsztán és Mongólia déli része) között. Nomádok, kereskedők, támadó rablók keltek át a szűk szoroson. Kínának itt kellett védelmeznie a selyemutat az észak felől jövő támadásokkal szemben. Bilge kagán (717–734) türk felirata az Orkhon völgyében (Mongólia) azt írja, hogy hadjárata során déli irányban eljutott a Vas-kapu közelébe.

A Turfán-depresszió a Holt-tenger után a föld legmélyebb pontja (150 m a tengerszint alatt). Ez a száraz, forró oázis volt a Han-dinasztia alatt Kína és a hszüngnuk harcainak legfőbb tárgya. Az oázisban Csang Csiennek köszönhetően évezredek óta terem a szőlő is. Korlánál egy dél-délkeleti elágazáson is elérhető Tunhuang (P.: Dunhuang / W.-G.: Tunhuang, Kanszu tartomány). Ennek az útnak volt egyik fontos állomása Loulan (P.) vagy Kroran (ujjur), egykor virágzó oázisváros, amely azonban a középkorban elsivatagosodott.

Az északi út nagy kelet-délkeleti ívben visz tovább, Hamin (P.: Hami, ujjur Qumul, kora-újkori európai térképeken: Camul) át Tunhuangba, mely hajdan Kína legnyugatibb támaszpontja volt (ma modern nagyváros). Amióta Kína először elfoglalta (i. sz. 73), mindig is Hamin át vezetett a kínaiak nyugati érintkezésének legfontosabb útvonala. A Hamin át vezető út és a Korlától délnek forduló elágazás

Tunhuang térségében futnak egybe. A találkozási pont Tunhuang előtt mintegy 300–350 kilométerre északnyugatra álló, hatalmas, négyzet alapú vályogtéglalapítvány, a Jade- vagy Jümen-kapu, mondhatni, a Nagy fal útlevéllenőrző- és vámhivatala, ahol az utazók szigorú ellenőrzése, vámolása zajlott. Ez a selyemút keleti végpontja, még ha az utak folytatása továbbvezet is a fővárosok felé. A Jade-kapu Kásgárból, Khotánon stb. át, több mint 2 600 km távolságra van! Az 1 100 m magasan fekvő Tunhuangot Vuti császár alapította. Ez volt a Han-kori Kína nyugati határvárosa, metszéspontja a délről (Tibet) északra (Mongólia) és a Kínából nyugatra vezető legfontosabb utaknak. Nemcsak a kereskedők: a buddhista térítők is itt léptek be Kínába.

A Taklamakánt délről megkerülő déli selyemút (a karavánok téli útja) a Kunlun-San északi lábánál, Kásgárból kiindulva, Jarkend- / Yarkand- / Yarkanton át (Sacse, P.: Shache / W.–G.: So-chü) érinti Khotánt. Kásgártól Khotánig (Hotan az 500 kilométeres utat Stein Aurél karavánja két hét alatt tette meg (1906). Az 1 410 m magasan fekvő nagy, termékeny oázis eredeti neve iráni (szaka) nyelven Hvatan (P.: Hotan / W.–G.: Ho-t'ien). Az út innen tovább: Jütien (P.: Yutian / W.–G.: Yü-t'ien; ujjur Keriya), Minfeng (P. / ujjur Niya), a Han-kori King-küe (P.: Jingjue / W.–G.: Ching-chüeh), 1 430 m magasan, kereskedelmi csomópont, ahol Stein Aurél többek között kharósthí írású fatáblácskákat talált; tovább: Qarqan / Charchan (ujjur; P.: Qiemo); Csarklik; az út a Lop Nortól északkeletre, Loulan érintésével – itt felvéve a Korla felől jövő utat – érte el Tunhuangot. Az i. sz. 3. századtól kezdődően klimatikus változások miatt a kereskedők, utazók a déli útvonal helyett egyre inkább a sivatag északi peremén vezető utat választották.

A 20. század elején ide, Belső- vagy Legbelsőbb Ázsiába (*Innermost Asia*),^{xi} Kínai-Turkesztánba vezettek Stein Aurél első nagy kutatóútjai. Az elsőn (1900–1901) Khotán; a másodikon (1906–1908) különösen Tunhuang; a harmadikon (1913–1916) a selyemút kínai-turkesztáni szakasza. Útjai során fontos régészeti emlékeit tárt fel, kéziratokat talált és vásárolt. Tunhuang környékén azonosítani tudta a Nagy fal északnyugati szakaszának egyik meghosszabbított vonalát, amely a karavánút védelmére szolgált, s minden jel szerint a Korai (Nyugati) Handinasztia első császárai alatt épült (agyag, nád rétegekkel) a nyugati terjeszkedés érdekében Vuti császár erősítette meg, látta el őrtornyokkal. A Han-dinasztia korából való leletek a szinte páramentes levegőben, száraz homokban, az őrtornyok jó másfél évezred óta használatlan helyiségeiben szinte ugyanolyan épségben maradtak fenn, mint Pompeii emlékei. A falemezre írt kínai iratokat hivatalnokok, katonák, a szogd nyelvű papír-okmányokat a karavánút kereskedői, a manicheus vagy buddhista kéziratokat hittérítők, szerzetesek hagyták hátra. Tunhuangtól 25 kilométernyire keletre, egy oázis-város, Mogao közel 500 fennmaradt buddhista barlang- vagy grotto-szentélyében és a szinte érintetlenül fennmaradt, titkos, úgynevezett Könyvtár-barlangban középkori buddhista szerzetesek rejtették el értékes kézírataikat és tárgyaikat (i. sz. 1035 k.). Az egyik barlang falfestményén látható az elefántháton utazó Csang Csien és kísérete.

A Nyugatról érkező karavánok végső úti célja a Han-dinasztia fővárosai voltak: Csangan ('örök béke', P.: Chang'an / W.–G.: Ch'ang-an), közvetlenül a mai Hszian / Sian város mellett (P.: Xi'an, Senhszi / P.: Shaanxi tartomány), illetve Lojang, a kelet-kínai Honan tartományban. Kásgár és Jümen között a távolság, kitérők nélkül, mintegy 2 300 km, az innen továbbvezető út keleti irányban az úgynevezett Kanszu- vagy Hexi-folyosó (átjáró; W.–G.: Ho-hsi), kis oázisok

láncolata Kanszu tartományban, a Sárga-folyó (Huang-ho, P.: Huang He) bal (északnyugati) partján, A Jade- vagy Jümen-kapu és Lancsou (P.: Lanzhou) tartományi székhely között, mintegy 900 km; Lancsounál, melyet a Han-dinasztia korában Aranyvárosnak hívtak, az útvonal kilép a hegyekből és átvezet a Sárga-folyó jobb partjára, hogy eljusson Csanganba (500 km), s onnan Lojangba (további 400 km). A Kanszu-folyosó történeti jelentősége, hogy a Távol-Keleten itt jelent meg először, a 3. évezred elején, a termesztett búza, ami igen korai kapcsolatot tanúsít Elő-Ázsiával. Későbbi korokban nyugatiak ide csak akkor jutottak el, ha a császár meghívása vagy engedélye alapján kínai kíséret vezette őket. (Lojangtól már csak 800 km északi irányban Peking.)

Kínából Nyugatra: tengeri útvonalak

A Han-dinasztia bukása után, amikor Kína elveszítette az uralmat a Tarim-medence fölött, a kelet–nyugati kereskedelem lassan áttérrelődött a tengerre. A dél-afghánisztáni útvonalnak két nagy ága vezetett le az Indiai szubkontinenshez, a nyugati ág a Chambay- / Khambhal-öbölbe (Arab-tenger) érkezett. Közép-Ázsiából, Bádakhsánból ősidők óta részben ezen az útvonalon került be a nemesfém, féldrágakő a Perzsa-öböl felé irányuló tengeri kereskedelembe. A keleti ág a Bengáli-öböl északi csúcsánál vagy délebbre, Kantonnál jutott ki a tengerhez.

Egy Augustus kora óta mintegy két évszázadon át működő római kereskedelmi telep (*emporium*), Arikamedu / Podouke maradványait (Sir) Robert Eric Mortimer Wheeler (1890–1976)^{xii} tárta fel (1945). Ezek az utak az Arab-tenger – Indiai-óceán messze terjedő hajózási útvonalaihoz csatlakoztak.

Kína tengeri kereskedelme a Perzsa-öböl országaival (középkori adatok).^{xiii}

Behoz	Szállít
ámbra	arany
datolya	bambusz
elefántcsont	bor
fahéj	brokátselyem
fehér bádóg	bronz üst
feketebors	ezüst
gumi	gyömbér
igazgyöngy	jáde tárgyak
indigó festék	lakk készítmények
kardemomum	nikkel
karneol	nyereg
korall	ólom
lenvászon	ón
mirrha	papír
orrszarvú-tülök	porcelán
párducbőr	rebarbara (<i>Rhabarbarum</i>)
páva	réz
rózsaolaj	selyem
szantálfa	szerecsendió
szegfűszeg	színes szőttes
teknősbéka-szaru	üveggyöngy

tömjén
üveg
vas

Selyem, mindenekelőtt, de prém, bors, fahéj, fűszer-növények,^{xiv} illatszerek, drágakő, kristály, vas is, a karavánok (gör. *szünodia*) gazdaggá tették az útvonal menti állomásokat, útközben nem volt érdeke senkinek, hogy megakassza őket, mert minden állomáson megvolt belőlük a haszon, s az áramlatba mindenütt bekerültek a helyi áruk is. A rablók ellen, persze, nem volt védelem,^{xv} legfeljebb a fegyveres őrség, amely ott volt minden karaván kíséretében. A karaván vezetője: gör. *szünodiarkhé* vagy *arkhemporosz*, gyakorlatilag teljes jogú parancsnok volt, mint a hajóskapitányok (*capitaneus*). A teherhordó állat a teve volt.^{xvi} * Közép-Ázsiában régészeti leletek ugyanolyan élénk forgalomról adnak bizonyosságot az áttelnes irányban: bimborszövet, színes kelme, aranypénz, arany- és ezüsttárgyak, bors; és ugyanezen az úton jutott el a messzi Kelet országaiba a *betű* is: az arámi ábécé.^{xvii}

Muziris Papyrus

Egy i. sz. 2. századi görög papirusz a Fájjum-oázisból, ma a bécsi Nemzeti Könyvtár papirusz-gyűjteményében ("Muziris Papyrus"),¹² páratlan részletességgel mutatja be a Római Birodalom és a Kelet, itt történetesen az Alexandria és az Indiai-félsziget között folyó kereskedelmet. A papirusz előlapja pénzkölcsön feltételeit rögzíti: a Hermapollón nevű tengerjáró teherhajó (nyilván *corbita*) tulajdonosa, kereskedő, kölcsönt vett fel, hogy az Indiai-félsziget délnyugati partja, Muziris felől (Malabár-part, a mai Keralában) befutott hajójának áruját az első nagyobb Vörös-tengeri kikötőből (Berenice / Müosz Hormosz, mindjárt a Báb el-Mandeb után) Alexandriába szállítsa. A hátlapon az árujegyzék található, pontos mennyiségek, súlyok, pénzértékek. Alexandriában a vámhivatal tisztviselője (*alabarkhész* ~ *arabarkhész*) 25 % vámot (gör. *tetarton*, lat. *tetarto*) vetett ki a behozott árukra, ez volt az egész birodalomban a legmagasabb vám; talán érthetően, mert hogy többnyire luxuscikkekről volt szó. A Hermapollón rakományában volt bors, malabathrum (cinnamonum / fahéj), Gangesz-nárdus, 100 pár elefántagyar és kisebb elefántcsont darabok 17 agyarnyi súlyban, teknőspáncél, ezeken kívül talán, mint más hajókon, gyapotszövet, selyem, gyöngyök, különböző drágakövek, és egyéb fűszerek stb.; összesen több mint 220–230 tonna súlyban.

A Hermapollón rakománya

	tonna (!)
bors	135
malabathrum	83.9
nárdus	ca. 2
elefántcsont	4.8
teknőspáncél	2.3

¹² P. Vindob. G. 40822; Lionel Casson, "New Light on Maritime Loans: P. Vindob G 40822", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 84 (1990), pp. 195–206.

Az áru értékét ca. 1 540 talentumra becsülték, ebből a behozatali vám 1 154 talentum 2 852 drakhmára rúgott; az akkori érték közülbelül 9.2 m, illetve 2.3 m sestertius lehetett – a jelenlegi árfolyamon €720m (!). A hajó tulajdonosa a kikötőben nagy összegű kölcsönt vett fel, hogy kifizesse a vámot és eljuttassa áruját Alexandriába. A kirakodást mind a vámhivatal tisztviselője, mind a hitelező a helyszínen figyelték és jegyzőkönyvezték. A kölcsönszerződés kikötötte, hogy a hitelezőnek a teljes összeg és a kamat megtérítéséig zálogjoga van az árura. A hajórákományt a kikötőből tevékaraván szállította a Keleti sivatagon át Koptoszba (>500 km, 10–12 nap), és innen a Níluson jutott el Alexandriába (800 km). A kölcsönt 20 napon belül kellett megfizetni, ez azt jelenti, hogy a szállítmányt Alexandriában nagykereskedők vették át.

A tengerjáró hajók mindkét irányban áruval voltak megrakodva, az indiai kikötőkben nagyban adták vagy cserélték el szállítmányukat helybeli kereskedőkkel. A keleti kereskedelem volumene csak kevéssel maradt el az egyiptomi gabonaszállítmányokétól.

A Muziris Papyrus nem rögzíti szavakban, de nyilvánvaló, hogy a nagy volumenű keleti kereskedelem magánvállalkozások kezében volt. A kereskedők Indiába évente egy utat tudtak megtenni, de esetleg több hajójuk is volt; konkurenciával mindenképpen számolniuk kellett. Saját vagyonukat kockáztatták, a nyereséget ők tették zsebre és esetleg fektették be egy következő üzletbe vagy a vállalkozás bővítésébe. A 25 százalékos behozatali vám tetemes jövedelmet jelentett az államnak.

A Római Birodalom indiai tengeri kereskedelmének becsült éves volumene, a Muziris Papyrus adatai és egyéb források alapján, évi 120 hajóval számolva így összegezzhető.¹³

	tonna	
bors	16 000	
gyapot	16 000	
fűszerek	10 000	
nárdus	50	
teknőspáncél	360	
elefántcsont	576	= ca. 14 000 agyar

Kína bevétele az indiai kereskedelmen, az alexandriai árakon számolva, a befektetéshez képest 8–9-szeres lehetett, persze, ezt terhelték a költségek, de a nyereség így is tetemes volt.

ⁱ **Közép-Ázsia, Kína és Róma kapcsolatai:** John Ferguson, “China and Rome”, in: Hildegard Temporini, Hrsg., *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II: *Prinzipat*, 9, Hbd. II (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1978), pp. 581–603; Anthony F. P. Hulswé, *China in Central Asia. The Early Stage: 125 B.C.–A.D. 23. An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of The History of the Former Han Dynasty* (Sinica Leidensia, 14) (Leiden: E. J. Brill, 1979); Ying-shih Yü, “Han Foreign Relations”, in:

¹³ Raoul McLaughlin, *The Roman Empire and the Indian Ocean: The Ancient World Economy and the Kingdoms of Africa, Arabia and India* (Barnsley, South Yorkshire: Pen & Sword Military, 2014), p. 196 skk.

- Denis Twitchett & Michael Loewe, Eds., *Cambridge History of China: the Ch'in and Han Empires, 221 B.C. – A.D. 220* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), pp. 377–462; Michael Kordosis, *China and the Greek World: An Introduction to Greek–Chinese Studies with Special Reference to the Chinese Sources*, I: *Hellenistic–Roman–Early Byzantine Period (2nd B.C.–6th c. A.D.)* (Historicogeographica melemata, 2) (Thessalonica, [1992]); Donald D. Leslie & Kenneth H. J. Gardiner, *The Roman Empire in Chinese Sources* (Studi Orientali, 15) (Roma: Bardi, 1996); és ehhez: Edwin G. Pulleybank, “The Roman Empire as Known to Han China”, *Journal of the American Oriental Society*, 119 (1999), pp. 71–79 (recenzió); David F. Graf, “The Roman East from the Chinese Perspective”, *Les Annales Archéologiques Arabes Syriennes*, 42 (1996), pp. 199–216; Walter Posch, “Chinesische Quellen zu den Parthern”, in: Josef Wiesehöfer, Hrsg., *Das Partherreich und seine Zeugnisse – The Arsacid Empire: Sources and Documentation* (Historia Einzelschriften, 122) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998), pp. 355–364; Edwin G. Pulleyblank, “The Roman Empire as Known to Han China”, *Journal of the American Oriental Society*, 119 (1999), pp. 71–79; Tao Wang, “Parthia in China: a Re-examination of the Historical Records”, in Vesta Sarkhosh Curtis & Sarah Stewart, Eds., *The Age of the Parthians* (The Ideas of Iran, 2) (London – New York: I. B. Tauris & Co Ltd. – London Middle East Institute at SOAS and the British Museum, 2007), pp. 87–104.
- ii Thomas W. Kingsmill, “The Intercourse of China with Eastern Turkestan and the Adjacent Countries in the Second Century B.C.”, *The Journal of the Royal Asiatic Society*, NS 14, no. 2 (1882), pp. 74–104.
- iii Szemerényi Oszvald, “A tokhár népnév eredete”, *Magyar Nyelvőr*, 70 (1946), pp. 56–60.
- iv Friedrich Hirth, “The Story of Chang K'ien, China's Pioneer in Western Asia”, *Journal of the American Oriental Society*, 37 (1917), pp. 89–152 (kínai szöveg és fordítás); uő, *China and the Roman Orient: Researches into Their Ancient and Mediæval Relations as Represented in Old China Record* (Shanghai – Hongkong, 1885; reprint, New York: Paragon, 1966, Chicago: Ares, 1975); Richard A. Olson, “China and Rome: Perspectives along the Great Silk Route”, in: Marvin A. Powell, jr. & Ronald H. Sack, Eds., *Studies in Honor of Tom B. Jones* (Alter Orient und Altes Testament, 203) (Kevelaer: Verlag Butzon & Bercker – Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1979), pp. 329–339.
- v Kurakichi Shiratori, “The Geography of the Western Region Studied on the Basis of the Ta-ch'in Accounts”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library)*, 15 (Tokyo, 1956), pp. 73–163; uő, “A New Attempt at the Solution of the Fu-lin Problem”, uo, pp. 165–329, kül. p.181 skk.
- vi Anthony F. P. Hulsewé, *China in Central Asia: the Early Stage, 125 B.C.–A.D. 23*. An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of The History of the Former Han Dynasty (Sinica Leidensia, 14) (Leiden: Brill, 1979).
- vii Wilfred H. Schoff, “The Eastern Iron Trade of the Roman Empire”, *Journal of the American Oriental Society*, 35 (1915), pp. 224–239.
- viii **Selyemút:** Albert Herrmann, *Die alten Seidenstrassen zwischen China und Syrien: Beiträge zur alten Geographie Asiens* (Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie, 21) (Berlin: Weidmann, 1910); uő, “Die Seidenstrassen von China nach dem Römischen Reich”, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft Wien*, 58 (1915), pp. 472–500; uő, *Die Verkehrswege zwischen China, Indien und Rom um 100 n. Chr.* (Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für vergleichende Religionsgeschichte an der Universität Leipzig, 7) (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1922); uő, *Das Land der Seide und Tibet im Lichte der Antike* (Quellen und Forschungen zur Geschichte der Geographie und Völkerkunde, [1]) (Leipzig: K. F. Koehlers Antiquarium, 1938; reprint, Osnabrück: Kuballe, 1985). – Sven Hedin, *A selyem útja* (Budapest: Franklin-Társulat, 1936). – (Sir) Robert E. Mortimer Wheeler,

Rome beyond the Imperial Frontiers (1954) (Pelican Books, A335) (London: Penguin, 1955) / *Der Fernhandel des römischen Reiches in Europa, Afrika und Asien* (München – Wien: R. Oldenbourg, 1965); Luce Boulnois, *The Silk Road* (London: Allen & Unwin, 1966), magyarul: *A selyemút* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1966) (ford. Litván György); Richard A. Olson, “Parthia, China and Rome: Perspectives along the Great Silk Route”, in: Marvin A. Powell, jr. & Ronald H. Sack, Eds., *Studies in Honor of Tom B. Jones* (Alter Orient und Altes Testament, 203) (Kevelaer: Verlag Butzon & Bercker & Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1979), pp. 329–339; Hans W. Haussig, *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstraße in vorislamischer Zeit* (Grundzüge, 49) (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983, 1992²); Irene M. Franck & David M. Brownstone, *The Silk Road: A History* (New York: Facts on File, 1986); Heinrich G. Franz, Hrsg., *Kunst und Kultur entlang der Seidenstrasse* (Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1986); Hans-Joachim Klimkeit, *Die Seidenstrasse: Handelsweg und Kulturbrücke zwischen Morgen- und Abendland* (Köln: DuMont Buchverlag, 1988); Hans W. Haussig, *Archäologie und Kunst der Seidenstrasse* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992); Wilfried Seipel, Hrsg., *Weihrauch und Seide. Alte Kulturen an der Seidenstrasse* (Wien: Kunsthistorisches Museum, 1996); Karel Otavsky, Hrsg., *Entlang der Seidenstrasse. Frühmittelalterliche Kunst zwischen Persien und China in der Abegg-Stiftung* (Riggisberger Berichte, 6) (Riggisberg – Bern: Abegg-Stiftung, 1998); Ulrich Hübner, Jens Kamlah & Lucian Reinfandt, Hrsg., *Die Seidenstraße. Handel und Kulturaustausch in einem eurasiatischen Wegenetz* (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, 3) (Hamburg: EB-Verlag Dr. Brandt, 2001); Christoph Baumer, *Die südliche Seidenstrasse: Inseln im Sandmeer. Versunkene Kulturen der Wüste Taklamakan* (Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2002); Jonathan Tucker, *The Silk Road: Art and History* (London: Philip Wilson, 2003 – Chicago: Art Media resources, 2002); Frances Wood, *The Silk Road: Two Thousand Years in the Heart of Asia* (London: British Library, 2003). – Wolfram Kleiss, “Karawanenwege in Iran”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, NF 10 (1977), pp. 301–303; Vadime Elisseeff, Ed., *The Silk Roads: Highways of Culture and Commerce* (Paris: UNESCO Publishing / Berghahn Books, 2001); Thomas O. Höllmann, *Die Seidenstrasse* (C. H. Beck Wissen (München: Verlag C. H. Beck, 2004) / *A Selyemút* (Tudástár) (Budapest: Corvina, 2004). – **Itinerárium / útikalauz**: Paul Wilson, *The Silk Roads. A Route and Planning Guide* (Hindhead, Surrey, UK: Trailblazer Publ., 2003). – “**Nagy khoraszáni út**”: Friedrich Sarre & Ernst E. Herzfeld, *Archäologische Reise im Euphrat- und Tigrisgebiet*, II (Forschungen zur islamischen Kunst, 1) (Berlin: D. Reimer, 1920), p. 77 skk. – **Róma keleti kereskedelme általában**: Manfred G. Raschke, “New Studies in Roman Commerce with the East”, in: Hildegard Temporini, Hrsg., *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II: *Prinzipat*, 9, Hbd. II (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1978), pp. 604–1361. – **Stein Aurél kutatásai a selyemút mentén**: Stein Aurél, *Földrajzi és régészeti kutatások Belső-Ázsiában* (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára) (Budapest: Lampel R., 1909); *Sand-buried Ruins of Khotan. Personal Narrative of a Journey of Archaeological and Geographical Exploration in Chinese Turkestan* (London: Hurst and Blackett, 1904) / *Homokba temetett városok. Régészeti és földrajzi utazás Indiából Kelet-Turkesztánba, 1900–1901* (Budapest: *, 1908); *On Ancient Central-Asian Tracks. Brief Narrative of Three Expeditions in Innermost Asia and North-Western China* (London: Macmillan, 1933; reprint, New York: AMS Press, 1971) / *Ősi ösvényeken Ázsiában. Három kutató utam Ázsia szívében és Kína északnyugati tájain* (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1934); *Ruins of Desert Chatay. Personal Narrative of Exploration in Central Asia and Westernmost China*, I–II (London: Macmillan, 1912) / *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban* (Budapest:

-
- Kir. Magyar Természettudományi Társulat, 1913); *Ázsia halott szívében. Válogatott írások*, szerk. Szörényi László (Budapest: Helikon Kiadó, 1986). – Susan Whitfield, *Aurel Stein on the Silk Road* (London: The British Museum Press, 2004).
- ^{ix} William Ch. Brice, “Caravan Traffic across Asia”, *Antiquity*, 28, no. 110 (1954), pp. 78–84.
- ^x Mikhail E. Masson, “Two Palmyrene Stelae from the Merv Oasis”, *East and West*, 17 (1967), pp. 239–247.
- ^{xi} Marc Aurel Stein, “Innermost Asia. Its Geography as a Factor in History”, *Geographical Journal*, 65 (1925), pp. 377–403, 473–498.
- ^{xii} Mortimer Wheeler, *Still Digging. Interleaves from an Antiquary’s Notebook* (London: M. Joseph, 1955).
- ^{xiii} Moira Tampoe, *Maritime Trade between China and the West. An Archaeological Study of the Ceramics from Siraf (Persian Gulf), 8th to 15th Centures a.d.* (BAR International Series, 555) (Oxford: BAR, 1989), p. 131 skk. – Roderich Ptak & Dietmar Rothermund, Hrsg., *Emporia, Commodities and Entrepreneurs in Asian Maritime Trade* (Beiträge zur Südasienforschung, 141) (Stuttgart: *, 1992).
- ^{xiv} Owen Lattimore & Eleanor Lattimore, *Silk, Spices and Empire* (New York: *, 1968); J. Innes Miller, *The Spice Trade of the Roman World 29 B.C. to A.D. 641* (Oxford: Clarendon Press, 1969).
- ^{xv} Mohammed Maraqtan, “Dangerous Trade Routes: On the Plundering of Caravans in the Pre-Islamic Near East”, *Aram*, 8 (1996), pp. 213–236.
- ^{xvi} Elfriede R. Knauer, *The Camel’s Load in Life and Death: Iconography and Ideology of Chinese Pottery Figurines (...) and Their Relevance to Trade along the Silk Routes* (Zürich: Akanthus, 1998).
- ^{xvii} Telegdi Zsigmond, “A sémi írás útja a Földközi-tengertől a Csendes-óceánig”, *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Évkönyv* (1937), pp. 201–227.